

El dring del sentit

Itinerari poètic i vital

Esperança Castell

Editorial Trípole

TRÍPODE

EL RIU RETROBAT

Aquarella d'Elena Fieschi

FIL DE RECORDS

I

*Des de la sorra mires els records
que s'aventuren a mullar-te els peus.
Abans de marxar, recull amb el pare
petxines buides i vidres de color maragda
que et guarden la força del mar i del vent.
En el passeig de tornada
la vella Bultaco en el garatge,
la primera Coca-Cola de vidre.
Clarors d'infància a la Rambleta,
reflectides a les aigües del Besòs.
Una llarga paret empresona
les cases i els somnis
dels treballadors de la colònia.
Al costat del riu, el primer petó.
El teu desig és marxar del poble,
fugir del sutge que emmetzina l'aire.*

(Flames a la fosca, p. 75)

ANAR A PEU, CAMINS QUE BESLLUMEN

Milers de ciutadans, cansats de passar gana, de les restriccions de llum i del malviure quotidià durant els dotze anys de la més dura postguerra, es van negar a agafar els tramvies per protestar contra l'augment del preu dels bitllets. Era el primer de març de 1951. Mentre el règim franquista havia fet cas a l'Ajuntament de Madrid, que es va oposar a apujar les tarifes, les autoritats de Barcelona varen acceptar l'increment. Quan la gent ho va saber, va decidir anar a peu.

Aquest fet va ser la guspira que mobilitzà la ciutadania a plantar cara a la dictadura i, juntament amb la vaga dotze dies després, es va produir un punt d'inflexió col·lectiu per deixar enrere, encara que molt lentament, la resignació, la por i el fatalisme de la postguerra, marcada per la repressió planificada dels vencedors. Aquestes accions del poble van ser una pedra de toc en la lluita dels vint-i-cinc anys posteriors. Les autoritats franquistes no van poder acusar ningú en concret com a responsable d'una acció tan sorprenent. En canvi, el governador va ser destituït, tot i que en van venir de nous amb la mà dura preparada per continuar de manera implacable la repressió.

Vaig néixer l'estiu del mateix any de la vaga dels tramvies, quan reviscolava la flama del català totalment foragitat de l'espai públic i s'anava trenant clandestinament una imparabile xarxa de lluita i de resistència, de la quals eren protagonistes gent de diferents procedències socioeconòmiques i culturals. Amb la seva acció clandestina, anaven obrint camí enmig de profunds silencis.

M'agrada l'any del meu naixement, perquè significà la voluntat del poble d'anar a peu seguint besllums intuïdes, per camins que semblaven inexistents.

UNA MEMÒRIA QUE BREGA PER RECORDAR

Com ja he dit, inicio aquest treball per ubicar el context de les sensacions, imatges que alimenten els poemes publicats els darrers anys (2011-2021). Apressada per aquestes vivències que malden per ser dites:

El tractor llaura la terra vermella

un matí de gener:

Amb les ombres escriu noms,

llampecs de consciència.

Llegim-los ara. Demà seran oblit.

(Blau argila, p. 14)

En començar a escriure he recordat una sensació desagradable de fa uns anys, que em va sorprendre. Era un matí d'un diumenge de gener. Després de veure la Festa dels Tres Tombs en una població del Vallès, que rememorava el seu passat agrícola, els meus acompanyants es van esplaiar en multitud d'anècdotes viscudes en les llars pageses de la seva infància. I sentia que m'era difícil connectar amb aquelles vibracions joioses dels amics. És clar que jo no havia nascut en una casa de pagès i, en no poder participar d'aquells records, em va semblar que no en tenia. I ho vaig expressar així:

Els cavalls remolquen llenya,
obedients, segueixen el seu camí;
jo segueixo el meu, sola.
No tinc cap paraula viscuda,
cap olor, cap marca sota la pell
d'aquest món d'ahir;
Només un dring trist de cascavells
al portal buit de la memòria.

(*Cadències*, p. 51)

Més tard vaig pensar en els poemes que havia fet sense intenció expressa de referir-me a la infància sinó quan, ocasionalment, havia sentit la necessitat de pouar en les sensacions d'aquest període de la vida. Per exemple, el poema «El llaç de l'uniforme» (*Flames a la fosca*, p. 58), que vaig fer inspirada en una conversa en relació amb l'ús del català. Un amic ens va recordar als presents que, en el discurs del lliurament del Premi Cervantes de l'any 2001, el rei Joan Carles I havia dit: «A nadie se le obligó nunca a hablar en castellano». Sentir això em va indignar i a la vegada em va inspirar versos que contradiuen el relat amb què se'ns volia fer combregar amb rodes de molí, cosa que difícilment aconseguiran. Aquests són els darrers versos del poema.

Avui no ens calen històries impostades.
Prou que les hem viscut,
prou que les sabem reconèixer.

També, del mateix poema, aquests altres:

A casa, el silenci amarava les parets,
la por sobreixia dins dels armaris.

Quan vaig néixer, faltaven tretze anys perquè els vencedors poguessin celebrar allò dels «Veinticinco años de paz». Els que passen les guerres queden més fràgils i els pot ser difícil afrontar el dolor i explicar l'impacte dels fets a què han hagut de sobreviure. En moltes llars i en la meua també, es va imposar el silenci, fins al punt que hi havia coses de les quals no es podia parlar. Què era allò que no podia ser dit? També em pregunto fins a quin punt el silenci viscut a casa havia comportat una interrupció del testimoni entre generacions. La sensació de l'oblit persisteix. Potser no tenia consciència, no volia saber, tampoc no vaig preguntar. Què significava tot aquest silenci? Té per a mi algun sentit? Vaig continuar la reflexió sobre l'oblit en el poema «Balancí»:

[...] la memòria escombra
cap a les habitacions més allunyades
els solatges de l'ànima,
significats intangibles
que ens fan sentir perduts;
forats de la consciència
que, tal vegada, no podríem suportar.

(Arrels a la roca, p. 19)

Llegeixo que per a Ernesto Hernández Busto, escriptor i poeta, l'escriptura de la memòria no ha de ser una mena de fluència de records sinó un «treball aspre», on la «consciència» no s'ha de

donar per existent. Entenc que, per aprendre del passat, cal fer una experiència interior allunyada de consideracions acrítiques. El sentit de «bregar» la memòria que dona nom a aquest apartat és precisament això.

D'aquesta brega amb el passat n'han sortit nous pensaments i comprensions dels fets viscuts que no surten en el llibre: han arribat amb posterioritat. La mateixa escriptura és una experiència que deixa marques. No soc igual abans o després d'escriure les pàgines que el lector té al davant.

Per augmentar la consciència del passat necessitem sortir de nosaltres mateixos i, a la vegada, poder reconèixer-nos en el flux de vides i circumstàncies viscudes. Lluís Calvo (2021) escriu: «La tradició ens ofereix milers de rostres que no coincideixen amb els nostres. Rostres que amplien la nostra visió, els nostres horitzons, les nostres concepcions». Em permeto extrapolar el concepte de *tradició* per referir-me al passat, a allò que ens han deixat els avantpassats més propers de les nostres petites històries, com les que aquí s'expliquen. M'agrada la consideració que fa en el seu llibre *Els llegats* (p. 193-194):

Es tracta de poder desplaçar el nostre jo i cedir el pas a l'estol d'alteritats que ocuparan el nostre lloc, ens parlaran amb veus noves i diferents. També vol dir aprendre a ser un altre o esdevenir aquell que ens espera enllà dels segles per tal de sobreviure a través de la nostra veu.

Em conformo a arribar a aquells que m'esperen d'aquí a uns anys o dècades. Ho dic perquè, a més dels lectors interessats que esmento en la dedicatòria, aquest treball té uns destinataris molt específics:

els fills i sobretot les netes, que desconeixen moltes coses constitutives del seu passat. Ignoro si aquest llibre els pot interessar alguna vegada. M'anima la voluntat de fer ponts que ens situen com a persones individuals en un context de vides i de circumstàncies que ens han forjat i de què som deutors.

SANT ADRIÀ VERD, BLAU I GRIS

El riu i la proximitat a Barcelona han anat configurant el destí d'aquest poble, on pagesos i obrers conformaven el gruix de la població durant la primera meitat del segle xx.

El Besòs està format per una xarxa de petits rius provinents de diferents indrets que s'uneixen a Montcada i Reixac. El riu voreja Santa Coloma de Gramenet, arriba al Pla de Besòs i se situa en una zona de poc desnivell que explica el fet que al llarg de la història omplís de sediments allò que era mar i la convertís en un delta d'aiguamolls inestables i mutants d'una gran bellesa.

Recordo que fa anys explicava als meus fills els detalls del recorregut del riu Besòs que acabava d'investigar:

—Però, mare, què ens estàs explicant? Si tot això ho sabem des de primària i hem fet moltes sortides, caminant, en bicicleta, per les lleres dels afluents del Besòs!

—D'acord, d'acord..., però segur que no sabeu els trajectes dels rius d'Espanya, des del Miño fins al Segura, com jo me'ls sé, amb cantarella i tot!

Els meus fills coneixien el nom dels seus rius, de les muntanyes del lloc on han viscut i del qual formen part. En la meua resposta irònica s'amagava una realitat molt seriosa, la de l'escola dels anys cinquanta i seixanta. No únicament havia ignorat la nostra llengua sinó que també ens feia invisible el país on vivíem.

El riu Besòs divideix Sant Adrià en dues ribes amb històries diferenciades: els marges esquerre i dret. Si a principis de segle era un riu imprevisible en un paisatge verd, en un món predominantment agrari, va passar a ser als anys cinquanta del segle passat una claveguera a cel obert durant l'època de la industrialització. És el riu que em va tocar viure fins que vaig marxar de Sant Adrià al començament dels anys setanta. Actualment, la llera del Besòs s'ha recuperat com a parc fluvial.

Les grans transformacions econòmiques, urbanístiques i socials de la primera meitat del segle xx van afectar tots els barris del poble. El més conservat va ser el de Sant Adrià centre, on des de feia segles s'havia instal·lat la població per sobreviure a les riuades. Aquest és el que tenia menys presència de migrants. La gent que vivíem en els barris perifèrics havíem de caminar una mitja hora si volíem participar en algun acte cultural o recreatiu de més volada.

Sant Adrià es va convertir ja en la dècada de 1920 en un dels subministradors principals d'energia elèctrica a la ciutat de Barcelona. No és estrany que els avions provinents de la Itàlia feixista durant la guerra prioritzessin sobrevolar aquests indrets, que van patir amb duresa les seves incursions i bombardejos.

De molt petita recordo un matí de festa al llit dels pares. M'explicaven coses terribles que van succeir al final del riu. Ells havien de tancar finestres i llums de la casa per no ser vistos des del cel.

També sentien detonacions. L'únic que vaig gravar més intensament aquell dia va ser la sensació de por. També era el moment que el pare m'explicava contes com el del *Cigronet*. Era un dels meus preferits. Ara m'adono que no l'he fet arribar a les netes. Però hi soc a temps fins i tot d'explicar-lo amb el plaer d'imaginar vèncer allò que ens sembla que mai caurà.

La indústria tèxtil Baurier, que provenia de Roda de Ter, va ser una de les primeres a instal·lar-se en el marge esquerre del riu, l'any 1910. De seguida, es van posar en funcionament les dues hidroelèctriques. A les ribes del riu, l'aigua de mar era el refrigerant natural de les instal·lacions, l'aigua del Besòs alimentava els generadors de vapor, i el carbó arribava a través de la primera línia de ferrocarril a l'Estat espanyol, la que unia Barcelona amb Mataró.

En el marge dret, la Catalana de Gas i d'Electricitat (1917) va donar nom al barri de la Catalana. Aquest indret és el que va sofrir el major impacte de les inundacions de l'any 1962. Hi havia cases autoconstruïdes amb condicions molt deficientes. Recordo haver-les vist des del terrat de la meua amiga Isabel, amb esgarriances de por i a plena llum del dia, desplomant-se sota la pressió de les aigües. Unes aigües que havien inundat també el nostre barri i les cases de les companyes de l'escola, que havien d'ajudar els grans en la tasca de treure fora de casa els mobles i la roba, xops d'aigua marronosa, per poder-los eixugar al sol. Els carrers eren solcats de fang i bassals d'aigua tèrbola.

El vint-i-cinc havia plogut molt tot el dia però a casa, en el meu petit món, no hi havia cap preocupació i vaig anar dormir sense pensar que, unes hores més tard, els pares em vindrien a despertar. Enmig de la foscor de la llar, els tres miràvem des del balcó un

immens mar d'aigües manses que intermitentment els llamps illuminaven. Se sentien crits i corredisses a l'escala, al carrer. Les veus deien que calia marxar de casa, el nivell de l'aigua anava pujant. De seguida vaig agafar el cistell de vímet que tenia una tanca en la part superior i volia enquibir-hi el Floç, el meu gat negre, per si marxàvem. El gat, espantat, es resistia a entrar-hi traient les urpes i no fent cas del meu gest desesperat. Per sort, els pares em van demanar que desistís del que estava fent perquè havien decidit no marxar. Si calia pujaríem al pis de dalt de tot. No recordo gaire cosa més d'aquella nit de pànic fins que es va fer de dia. Aquell 26 de setembre, ho vàrem veure tot quan clarejava i les aigües van anar baixant. Va durar setmanes una olor agra, d'humitat i de fang en tota la barriada. També tinc present haver fet cua per a la vacuna del tifus, que les autoritats sanitàries havien considerat de caràcter obligatori. El forn de pa s'havia convertit en un local de vacunació.

Les conseqüències de la riuada les vàrem saber més tard: la gran catàstrofe havia causat entre 700 i 1.000 víctimes, amb moltes persones ferides i desaparegudes, a causa del desbordament de les conques del Besòs i del Llobregat. Recordo el programa de Ràdio Barcelona des d'on Joaquín Soler Serrano feia crides a la solidaritat del poble. L'autoorganització de la gent va ser el contrapunt a la desgràcia.

La companyia Energia Elèctrica de Catalunya, en el marge esquerre del riu, va entrar en funcionament l'any 1914. Avui, desmantellada ja l'empresa, queden les tres xemeneies que els veïns van salvar de la destrucció en votar en una consulta popular l'opció que fossin preservades (2008).

Durant la primera meitat del segle xx també es van instal·lar moltes altres indústries químiques, siderúrgiques, la fàbrica de

vidre, de cartró, etc. Quan vaig néixer ja hi eren, les vaig veure en funcionament quan era més gran i les vaig patir. Al mateix temps s'urbanitzava el sòl i es construïen nous habitatges per a la gent que arribava al municipi a treballar i a viure-hi.

Recordo una foneria instal·lada molt a prop de casa. Quan fumava, un núvol negre omplia de sutge la cara dels vianants i ombrava les cases, els balcons, els patis o les galeries interiors. Es feia difícil respirar si el núvol ens sorprenia pel carrer, mentre que la roba havia de ser rentada de nou.

TRAJECTE

Com abans, surto a la galeria,
les xemeneies fumegen soledat,
volves negres embruten el mosaic
i la roba blanca estesa.

De sobte, sento a frec de pell, mare,
el teu càlid gest quan la reculls.

(Negre i fil, p. 31)

Un fet curiós és que, durant els meus primers anys, el poble de Sant Adrià, tècnicament, no existia. I això passava des de 1929, any en què les autoritats de Barcelona van fer l'annexió de la part dreta del riu amb la intenció de convertir-la en un gran parc dedicat al lleure dels barcelonins. També Badalona va passar a fer seva la part esquerra del riu, amb el Besòs com a frontera. En un cert moment a Santa Coloma també li va semblar que en podia agafar una part. Els adrianencs es resistien i anaven fent la seva.

Si el tren ja passava per Sant Adrià des de l'any 1848, no va ser fins al 1933 que es va fer una petita estació al costat del pas a nivell perquè la gent del poble hi pogués baixar. Va ser en aquesta garita on, quan tenia uns quinze anys, vaig trobar un venedor de bitllets al qual em vaig dirigir en català; ell em va exigir que «hablase en cristiano», per demanar-me que ho fes en castellà. No va ser la primera vegada que ho vaig sentir ni seria tampoc la darrera. En «El llaç de l'uniforme», que aquí transcriu sencer, també parlo de l'ambient dels anys cinquanta.

Vaig néixer uns deu anys després de la guerra.
Aquella guerra que ens era estranya,
aquell forat negre.
Els àngels de Machín també eren negres.
Tiquets de racionament,
la mare fent cua per comprar el pa, el carbó, l'oli...
El formatge groc dels americans,
la llet en pols encastada a la gola, per berenar.
A casa, el silenci amarava les parets,
la por sobreixia dins dels armaris.

A l'escola, la música militar
feia desfilar les nenes amb uniforme blau.
«*Habla en cristiano*», em deien les monges,
també m'ho van dir anys després,
a la finestreta de l'estació...
A quarts d'una, a la ràdio,
el conte de «Tambor» m'esperava
com un bàlsam en tornar a casa.

Runes en moviment ens xuclaren com a poble.
«Tot va ser abans, tot torna novament»,
diu el poeta. Ho penso
davant del retrat en blanc i negre
de la nena de sis anys que vaig ser, no somriu,
el front ample, el llaç de l'uniforme arrugat,
ens mirem de fit a fit, amb l'esguard serè.
Asseguda, agafa decidida, amb les mans,
un llibre obert damunt la taula
que roman inclinat, prop del cor.
Avui no ens calen històries impostades.
Prou que les hem viscut,
prou que les sabem reconèixer.

(Flames a la fosca, p. 58-59)

L'any 1955, les autoritats van reconèixer legalment l'existència de Sant Adrià com a municipi independent. I el parc verd projectat per Cerdà o més tard per Léon Jaussely se'n van anar en orris: els terrenys de les ribes del Besòs es van fer servir per ubicar-hi noves indústries i nous habitatges per als obrers que hi treballaven. No va ser fins al 2002 que Sant Adrià, amb 50.000 habitants, va passar de ser una «vila» a ser una «ciutat».